

Fundacións asistenciais nas parroquias do Ulla: os montes de piedade de Berres e Veá e a escola de primeiras letras de Paradela

Damián Porto Rico
damian.portorico@hotmail.com

Resumo. As funcións asistenciais asumidas no chamado Antigo Réximen por particulares e, en especial, membros do clero, suplían as que lle corresponden a un Estado moderno, por exemplo, nos eidos da Sanidade ou da Educación. Alén das fundacións de misas, capelanías, misións... había outras de índole máis terrenal e cun marcado carácter de solidariedade veciñal, coma os montes de piedade frumentarios nas parroquias rurais ou as escolas de primeiras letras xurdidas ao abeiro de iniciativas particulares.

Abstract. Welfare functions of a modern state, in the fields of public health or education, were taken up by individuals, specially by members of the clergy, during the so-called Old Regime. Apart from masses, chaplaincies and missions, there were other worldly foundations of local solidarity, such as the *Monti Frumentari* (grain banks) in rural parishes or the first letters schools set up by private initiatives.

A historia é logo, sobre todo a nivel práctico-social, unha parte de ideoloxía. O historiador é un artesán do traballo ideolóxico, que ten como fin máis importante o xustificar, a través dunha serie de mecanismos vastos ou complexos, segundo o tipo de sociedade, a necesidade da orde do mundo e da organización da sociedade máis ou menos tal como é.

O historiador crea o produto. O seu cliente, o Estado, é quen o consume extendéndoo a través do ensino.

XOÁN CARLOS BERMEJO BARRERA.
Psicoanálise do coñecemento histórico

Introdución

A tarefa máis complicada á que se encontra obrigado calquera estudo sobre as fundacións e as obras pías é a de definilas: obra pía é toda aquela creación piadosa que a devoción dun fiel institúe, ben ao longo da súa vida, ou no momento final da mesma. Adoita aplicarse particularmente este título a aquelas que nacen coa intención de teren unha permanencia no tempo. As posibilidades son enormes, dependendo, non só das intencións do fundador, senón tamén da

súa imaxinación e –sobre todo– das súas posibilidades económicas. González Lopo establece unha atinada clasificación xenérica das obras pías/fundacións, que poden ser de culto (dotación de lámpadas para iluminar ao Santísimo Sacramento, novenas, creación de xubileos e misións), de beneficencia (aquelas que crean esmolos ou actos de caridade como asignacións para orfas, escolas, vestir pobres...) e de misas (as fundacións máis frecuentes e normalmente ningunha das outras nace sen ir acompañada destas)¹. Todas as figuras anteriores supoñían moitas das veces a amortización ou vinculación de bens que quedaban así fóra dos circuítos comerciais habituais²; e así mesmo todas caeron baixo os anxeios desamortizadores da Coroa e dos gobernos, que tenderon a limitar a entrada de propiedades nesta sorte de mans mortas: Carlos III prohibiu fundar morgados e perpetuar o alleamento de bens raíces sen contar con real licenza; Carlos IV outorgou facultade aos posuidores de morgados, vínculos e padroados de legos para allear os bens das súas dotacións, colocando o produto na Real Caixa de Amortización ao rédito do 3%; e por real cédula de 19 de setembro de 1799 dispuxo a venda de todos os bens pertencentes a obras pías, memorias, padroados de legos, confrarías...

A figura dos montes de piedade (así chamados na documentación orixinal que manexamos) aquí analizados, difire un pouco da definición máis aceptada para estas fundacións, posto que non se trata de institucións de crédito ou préstamo monetario as que analizaremos: debemos ter presente que a circulación de moeda nesas datas non era, nin moito menos, tan común coma hoxe en día. Máis acertado sería definilos como arcas de misericordia ou arcas frumentarias, ao xeito das establecidas noutros reinos da Península, e que terían a súa orixe na caridade plantexada na moral cristiá como unha das virtudes teoloxais e na predicación franciscana nas cidades e repúblicas de Italia sobre todo no século xv. Na Península Ibérica fanse

1 González Lopo, D. Un aspecto de la mentalidad religiosa gallega de los siglos xvii y xviii: «La fundación de Obras Pías». En *Homenaje de la Facultad de Geografía e Historia a los Profesores D. Manuel Lucas Álvarez y D. Ángel Rodríguez González* (tomo I). Santiago: Servizo de Publicacións da Universidade, 1987. Do mesmo autor é máis que recomendable o seu magnífico estudo *Los comportamientos religiosos en la Galicia del Barroco*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 2002.

2 Acontecía o mesmo cos morgados ou vínculos familiares.

comúns xa ao longo de todo o século XVI as mandas testamentarias nas que o defunto dispón a entrega de certa cantidade de gran aos máis necesitados logo do seu pasamento³. Serán estas figuras e disposicións o xermolo dos posteriores pósitos municipais⁴.

O máis coñecido monte de piedade no ámbito da monarquía hispana foi o creado en Madrid no século XVIII polo padre Piquer e que serviría de modelo aos que xurdiron despois co obxectivo de proporcionaren unha alternativa aos préstamos con elevados xuros. E con menor fama (e percorrido) teríamos en Galicia, por exemplo, o montepío para pescadores argallado por Xosé Cornide Saavedra⁵.

O caso é que baixo esta denominación de *montes de piedade* se xeraron toda unha serie de fundacións con importantes diferenzas nos seus fins: nas cidades adoitaban conceder préstamos en metálico sobre prendas; nas zonas rurais como as que nos ocupan o que se prestaba era gran. No ámbito eclesiástico máis inmediato merece mención, por exemplo, o monte de piedade creado no mosteiro de Santa María de Aciveiro en 1745⁶; malia que se trata dunha fundación erixida en beneficio da propia orde de San Bernardo (que contaba cando menos con outro no mosteiro de Santa María de Monfero⁷) coa finalidade de poder solventar as necesidades económicas que lle xurdiran⁸. Non se trataba de montes de piedade que pretendesen acadar un ben público ou aliviar as necesidades dos veciños.

Os casos dos montes de piedade das parroquias galegas achéganse á tipoloxía das memorias testamentarias: son fundacións realizadas a título particular que aspiraban a paliar a necesidade de gran dos veciños no tempo da sementeira, con independencia de seren ou non familiares ou descendentes dos fundadores; non nacían para socorrer ou axudar aos parentes (como acontecía cos morgados, vínculos ou

3 Por exemplo no testamento de Fernán Domínguez Lobato en 1504: *Ítem mando que den por Dios quince fanegas de trigo [a] aquellos que mis albaceas vieren que más lo han menester*. A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Unidade de instalación PR100000.

4 Non serían tampouco arcas de esmolos, posto que non se esixía o depósito de prenda algunha para obter o crédito.

5 Cornide Saavedra, J. *Informe sobre todos la pesca de sardina en las costas de Galicia [...]*. Madrid: D. Joachin Ibarra, 1774. <http://biblioteca.galiciiana.gal/es/consulta/registro.do?id=3098>.

6 A. H. N. Sección Clero, L. 9919.

7 A. H. N. Sección Clero, L. 3084.

8 Muñoz Serrulla, M. T. «Montes de piedad eclesiásticos y particulares (s. XVIII-XIX): usos monetarios». En *Hispania Sacra* (LXI, 2009).

capelanías), senón cunha finalidade pública e alcanzando a calquera parroquiano que o precisase.

A súa administración e xestión implicaba normalmente ao mordomo da fábrica parroquial, aínda que podían ter un organigrama cun desenvolvemento máis complexo e mesmo unha contabilidade diferenciada con libros propios. De feito a importancia e entidade destas institucións revélase na documentación xerada que chegou aos nosos días: nas súas contas e visitas (separadas das da fábrica parroquial), na presenza de mordomos, depositarios ou procuradores, na existencia de mandatos ordenando que se elaborasen arcas con pechaduras para o gran, na reiteración de disposicións tendentes á devolución do cereal polos morosos.

Nas chamadas idades Media e Moderna, un único ano de mala colleita podía significar o preludio de pandemias e a porta da mortalidade, afundindo á poboación nun estado de miseria irreversible: o século XVII Galicia padeceu un exceso de choivas que provocaron anos de fame, agravados polas guerras con Portugal. Foron moitas as rogativas efectuadas en todas as dioceses para que cesase o mal tempo, producíndose o período de maior mortalidade entre 1693 e 1695; mesmo o bispo de Ourense, Damián Cornejo, decretou a apertura das tullas dos mosteiros de Oseira, Montederramo, Ribas de Sil, Celanova e Xunqueira de Ambía para que os campesinos tivesen algo que comer⁹.

Cómpre lembrar a creación de locais asistenciais polas comunidades monacais para atender a viaxeiros e enfermos sen recursos ao longo do camiño de Santiago; iniciativa que se diversificou orixinando outros tipos de beneficencia e solidariedade, devalando entre as confrarías que socorrían aos veciños na hora da morte e a creación de montes de piedade ou escolas de primeiras letras; obras pías sempre vencelladas a capelanías ou a memorias de misas e que adoitaban xurdir das últimas vontades do reitor. Veláí outros exemplos da xeografía galega de datación e características similares aos que veremos con máis detalle: en Santa María de Beán o que foi párroco e comisario do Santo Oficio da Inquisición Xoán Mosqueira fundara

9 Saavedra Fernández, P. *La Galicia del Antiguo Régimen. Economía y Sociedad*. En F. Rodríguez Iglesias (Ed.), 1991.

a capelanía de San Xoán Bautista, *que se halla arrimada al cuerpo de la iglesia y lado del evangelio comunicándose por un arco de cantería*, e un monte de piedade mediante o seu testamento de 1615. Dotouno con 40 cargas de pan para repartir cada ano entre os veciños máis desfavorecidos do seu beneficio coa obriga de voltalos nos meses de agosto e setembro. Pola esterilidade do ano 1710, no 1711 aínda estaba o cereal en poder dos fregueses. En Santa Baia de Abegondo xa existía en 1604 a memoria de misas establecida polo reitor Bertomeu Barros, que tamén fundou un monte de piedade mandando se mercasen 100 ferrados de centeo e miúdo *para que se den a los feligreses [...] a los necesitados por abril y mayo y lo vuelvan por agosto y septiembre en pan; y que den con cada dos ferrados una cunca de pan para las mermas*. En Santa María do Azogue de Betanzos radicaba a obra pía establecida polo reitor Xoán Latas, dotada con réditos de censos *para que se diese de limosna su producto a pobres vergonzantes de la dicha parroquia*. Tamén nesta cidade estaban a cátedra de Latín *para estudio y cátedra de Gramática* establecida polo bacharel Xoán Fernández Pereira mediante o seu testamento de 1608 e a obra pía fundada por Xoána Díaz Lemos para casamento de orfas...

O monte de piedade de Santo André de Veá

As primeiras novas fidedignas dun monte de piedade que temos na nosa comarca parten da obra do cardeal del Hoyo, redactada no primeiro cuarto do século XVII, referíndose á parroquia de Santo André de Veá:

En esta iglesia dexó Esteban de Castro, retor que fué della, treinta cargas de pan de renta para que se repartan entre los pobres desta felegresia y de la de San Giao, su anexo y de San Jorge de Veá y de Santa Maria de Frades; dexó más cient cargas de pan para una arca de misericordia; las sesenta se presentan en esta iglesia y su anexo y las quarenta en San Xurxo y Santa Maria de Frades. Parte de las treinta que se reparte entre pobres se reduxo a dinero en cenço; dánse al visitador del Arçobispado de Santiago, por visitar esta obra, treinta reales, y veinte y quatro por quatro misas que se dicen el día que murió el dicho Esteban de Castro, dos en esta iglesia y dos en la de san Xurxo¹⁰.

10 Hoyo, J. del. *Memorias del Arzobispado de Santiago*. Santiago de Compostela: Porto Editores, 1971. (Edición preparada por Ángel Rodríguez González e Benito Varela Jácome. Transcripción do manuscrito orixinal que se garda no Arquivo da Mitra Compostelana; AHDS, Fondo Xeral, leg. 496).

Santo André de Veá. Igrexa parroquial.

estaría así mellor servido, aínda que fose en detrimento dos máis necesitados. Anos despois, na visita arceprestal de 1746, dise que

de todas las demás sólo quedaron, según refieren las anteriores Visitas, 115 ferrados y 10 reales y medio [...]. Se mandó continuar, y que [...] el rector procure recobrar la renta que pudiese [...] dando cuenta al Fiscal, y usando para ello de los 481 reales que tiene depositados en poder de Juan Caramés¹¹.

Cónstanos pola documentación parroquial que entre os necesitados de Santo André de Veá continuaron a repartirse até o ano 1805 uns 77 ferrados de gran (centeo e millo): nese ano a lexislación desamortizadora da coroa española deu conta do monte pío, que según as nosas pescudas podería remontarse mesmo ao século XV, constituíndose como unha das máis antigas fundacións desta caste.

Sabemos entón que foi creación do bacharel Estevo de Castro, que

dejó 20 cargas de pan de renta y 12 ducados de censo, para repartir anualmente a los Pobres de esta feligresía y del anejo. Y además de ello dejó otras 100 cargas de pan para que de ellas se prestasen 60 a los vecinos de esta feligresía y del anejo; y 40 a los de San Jorge de Veá y su anejo.

Malia que tamén nos consta que estas últimas foron vendidas por mandato do arcebispo Andrade para facer unha cruz de prata co seu produto, considerando que o culto

11 A. H. D. S. Fondo Xeral do Arcebispado. Sobre visitas a arceprestados. Unidade de instalación 1267.

O monte de piedade de San Vicenzo de Berres

Na parroquia de San Vicenzo de Berres existía cando menos desde comezos do XVII un monte de piedade fundado polo cóengo da catedral de Compostela Pedro García, dotado con gran para repartir, *que son treinta fanegas de pan que se prestan en cada un año a las personas necesitadas*. Vinte das fanegas eran de centeo e dez de millo miúdo. A primeira nova desta fundación data do 15 de outubro de 1625 e o reparto estaba en mans do mordomo fabriqueiro, aínda que debía facelo con asistencia do reitor.

O creador deste legado pío podería ter sido Pedro García de Pedraza (1499-1505), Pedro García o Vello (1532-1567) ou máis ben Pedro García o Mozo (1563-1598); aínda que na visita parroquial de 1655 afirmase deste monte de piedade que *xamás hasta ahora se pudo hallar fundación, polo cal e atento el poco útil que reciben los vecinos de dicho monte de piedad, pues no hay persona que tenga cuidado de administrarlo respecto que le falta la fundación*, considerouse a súa disolución.

Porque o maior problema para o sostemento desta institución radicaba no reintegro do gran: os primeiros debedores xa son ameazados coa excomuñón na visita de 1627 se non o voltaban no prazo de dez días. Posto que o sistema consistía en prestarlle o gran aos

Berres. Igrexa parroquial.

veciños necesitados del polos meses de abril e maio –coincidindo ca tempada de sementeira– e solicitar o seu reintegro en agosto ou setembro e estaba *a cargo del mayordomo que es o fuere de la fábrica*, presentábase unha certa problemática: obviamente a recadación do gran (ben polo mordomo ou polo propio reitor apremiado polos mandatos das visitas parroquiais) entre os seus veciños non debía ser unha tarefa doada de executar sen xenerar tensións inasumibles na parroquia. Nas contas de 1631 figuran tres reais duns pedimentos para reclamar o pan do monte de piedade; e do 1632 é un memorial con máis de medio cento de debedores de millo e centeo. Poucos anos despois, nas actas da visita do ano 1654 o reitor, logo de ser apremiado á cobranza dos morosos, afirmaba:

no hallo fundamento de dicho monte de piedad para cobrarlo [] se ha consumido y gastado y no parece medio por donde se pueda llevar a debida ejecución.

Coa mudanza de párroco, en 1663 vóltase a esixir a cobranza do gran aos fregueses que non se puidera facer antes *por la flojedad del rector [...] ni su merced puede castigarle por haberse muerto*: mándase incluso proceder con censuras contra os debedores y *apercibiéndoles que pasado dicho término vendrá Ministro a hacérselo cumplir a su costa con quinientos maravedís cada día*. Mais dous anos despois aínda seguían as fanegas repartidas entre os veciños, polo que o reitor foi conminado, baixo pena de excomuniión, a que os obrigase a devolvelo. Aconteceu entón un episodio moi do gusto dos historiadores polo que representa como exemplo de resistencia da veciñanza contra os postulados e normas impostas polas clases dirixentes e afíns do altar e do trono, pois cando quixo proceder á cobranza

se levantaron todos los feligreses con grandísimo alboroto, no les faltando más que apedreame, y diciendo, Alfonso de Oca y Juan de Batallán que me habían de quemar y que se habían de sentar en el coro, y no se había de cobrar dicho monte de piedad, que ya estaba comido y que ya habían juntado veinte o treinta hombres a cien reales cada uno, y que ellos le asentarían la mano para que no tratase de las confraderías y Monte de piedad y que las excomuniones de los visitadores no mataban, y que al clérigo le sobraba el Altar, y que allí estaba la audiencia, con que diciéndome fuesen testigos de lo que decían aquellos hombres, callaron todos.

Foi a pinga que rebordou a cunca da paciencia dos veciños e que fixo agromar tamén outras tensións presentes sempre no ámbito pa-

Berres. Antiga hórrea preto da igrexa e da reitoral.

roquial: coma o pagamento (obrigatorio na práctica) das confrarías ou a discriminación á hora de ocupar un lugar determinado na igrexa (non todos tiñan dereito a sentarse no coro do templo).

Mais en 1667 semella que o cura conseguira restaurar parte do gran do monte de piedade e a paz na freguesía. E no 1670 o visitador afronta un problema coa fauna local derivado do almacenamento na igrexa do cereal:

y por su merced reconocer que los granos no están con comodidad en dicha iglesia por en ella se criar algunos ratones, y por lo que puede suceder y que no se destruyan los ornatos que hay de los ratones, por tanto mandó su merced que el cura haga que se quite dicha arca de la iglesia.

O 21 de abril de 1681 escolleron por mordomo do monte de piedade a Pedro de Pazos, do lugar de Celeiróns, *por ser de los labradores más ricos de la feligresía*: para este tipo de cargos, así de confrarías como doutras fundacións, procurábanse persoas *abonadas* que contasen con bens suficientes para facerse cargo das posibles débedas. Aínda que conforme avanzaba o século foi esmorecendo a fundación (en 1684 unicamente quedaban 13 fanegas das 30 orixinais), sendo posible ler informacións que apuntan mesmo a un aumento da produción agrícola que a fixo case innecesaria: *parece que de muchos años a esta parte no se ha cumplido ni repartido dicho monte de piedad por no necesitar del los vecinos y se ha ido disminuyendo*. En

1688 mándase ao reitor que faga averiguacións entre os máis vellos da parroquia, ocasión que este aproveita para recordar que se lle debían 176 reais do litixio sobre esta fundación; e aínda no 1696 resta un despacho para don Domingos Magán, que debía pagar débedas ao monte de piedade¹².

Escola de Paradela e Barbude

Esta fundación data do 13 de abril de 1786 e perviviu até o bienio 1860-1861, datas nas que o Estado se incautou definitivamente dos seus bens.

Foi establecida polo reitor de Paradela e Barbude, don Manuel Bermúdez Castro, que morreu o 2 de xullo de 1786 sendo soterrado vestido con hábito franciscano ao día seguinte no presbiterio da igrexa de Paradela que rexentou:

El cuatro de julio de este año de mil setecientos ochenta y seis en la capilla mayor de la parroquial iglesia de Santa María de Paradela se dio sepultura al cuerpo cadáver de Don Manuel Bermúdez de Castro cura que ha sido de esta dicha feligresía y de la de San Martín de Barbude que falleció en la noche del día antecedente; recibió los Santos Sacramento de Penitencia, Eucaristía y Extrema Unción; hizo testamento por ante Bernardo Pose de Santiago vecino de San Juan de Santeles, jurisdicción de Vea. Asistieron a su entierro seis señores sacerdotes incluso yo Don Bernardo Antonio Cuervo Arango cura de Santa Marina de Ribeira, a quien como el más inmediato corresponde la administración de dichas parroquias mientras no se use del título de nuevo cura ecónomo de ellas, el Reverendo Padre Guardián del Colegio de San Antonio de Herbón y otros religiosos de él, que por no haberseme exhibido copia de dicho testamento no se pone con más expresión esta partida. Fue amortajado en hábito de Nuestro Padre San Francisco, alba con su estola y más que corresponde como a tal cura párroco. Y para que conste lo firmo en la casa rectoral de Paradela. Bernado Antonio Cuervo Arango¹³.

Posiblemente se trate do sacerdote orixinario de San Xiao de Poulo que recibiu órdenes sagradas entre 1729 e 1731, fillo de don Franciso Bermúdez Castro e de dona María Rosa Martínez e que xa antes do ecuador do século XVIII estaba cargo de Paradela e Barbude¹⁴.

12 A. H. D. S. Fondo parroquial de San Vicenzo de Berres. Unidades de instalación P003676 e P003677.

13 A. H. D. S. Fondo parroquial de Santa María de Paradela e San Martiño de Barbude. Rexistro de defuncións 1723-1830. Unidade de instalación P002644.

14 A. H. D. S. Fondo Xeral. Sagradas Órdenes. Unidade de instalación 625-23.

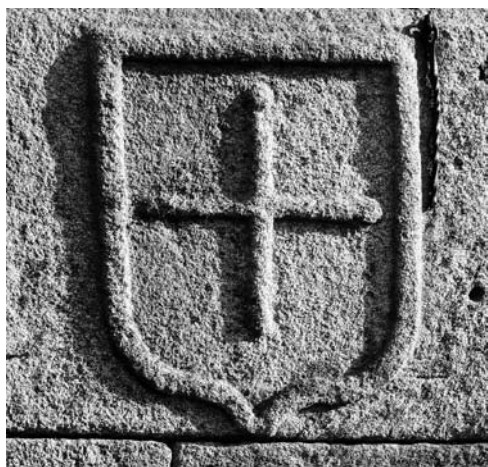
Paradela. Vista da reitoral e da casa escola.

A obra pía por el fundada pretendía a creación dunha escola de primeiras letras para nenos e nenas das dúas parroquias; e tamén unha dotación para as rapazas que casasen cumprindo coas normas morais e relixiosas establecidas nas cláusulas da fundación: os rapaces, ademais de aprenderen a ler, escribir e contar, debían instruírse na denominada doutrina cristiá; e as mozas casadeiras –como veremos– reunir certos requisitos relativos á súa fama e honra. A asignación para a escola era de 50 ducados por ano e outros 50 para a dote de rapazas.

Na visita de 1785 o reitor don Manuel Bermúdez Castro obtivo a licenza que pedira

para hacer en el iglesario una casa cómoda destinada a escuela y con el objeto de que los sucesores estén a la vista de si el maestro desempeña con exactitud su ministerio, respecto de que a este efecto declaró el cura que estaba y era su ánimo hacer una fundación perpetua con suficiente dotación para la educación de los niños, papel, plumas y tinta.

Por fortuna consérvase o *Testimonio yntegro [...] Ess^a de Fundación y Documentos [...] costeando una escuela para Niños, y Niñas,*

Paradela. Escudo da reitoral.

*hijos de vecinos de ambas parroquias*¹⁵, polo que sabemos que instituíu tamén unha dote *para doncellas honestas* de ambas parroquias *sin excepción de alguna por ser Rica, ni Pobre* sempre e cando reunisen as condicións esixidas e sen que llelos desen até pasados nove meses do casamento: *sea excluída la Doncella, que antes de casarse con su marido, cause con él, ú con otro hombre nota y Escándalo en el Pueblo*. Vemos o omnipresente

concepto de *honra* tan valorado no Antigo Réxime. A segunda condición expón que, no caso de entrar como relixiosa algunha filla de veciño, asimesmo se lle concedese a dote.

Os ingresos procedían da inxente masa de propiedades –ou por mellor dicir réditos– que foi acumulando o reitor ao longo da súa vida en diversas parroquias da contorna e que producían unha renda anual que se situaba por riba dos 1.200 reais. Dela resta pormenorizado inventario composto fundamentalmente por escrituras de compra de censos efectuadas polo reitor Bermúdez Castro que cargan sobre os seus bens multitude de veciños: Felipe e André Rebollo, e María Antía Puga, de Santa Mariña de Ribeira obtiveron del 4.400 reais de vélaro sobre unha casa en Baltar co muíño inmediato e leiras. Tamén firmaron Manuel García e María Chico, de Santa María de Lestedo, escritura de 66 reais *de censo redimible al quitar, en cada un año, que dichos otorgantes ymponen, cargan y sirben sobre todos sus bienes* (casa e propiedades en Ardariz) por 2.200 reais. Os veciños de Codeseda André Silva, Domingos Antón Silva e Xusta Picallo véndenlle 99 reais doutro *censo redimible al quitar* sobre a súa casa e terreo en Marcenlos por 3.300 reais. Baltasar Pazo e María Antía García, de San Fiz de Sales. Domingos Valadares e Micaela

15 A. H. D. S. Fondo parroquial de Santa María de Paradela e San Martiño de Barbude. Unidade de instalación P002647.

Paradela. Igrexa parroquial. Inscripción con data na lumieira.

Agrelo, de Santo Amedio de Moalde. Lourenzo Quintillán e Xoana Taboada, de Santa Mariña de Ribela. María Pérez, de San Fiz de Margaride. Xoán Antón Ameixeiras, de San Miguel de Arca. Domingos Brea, de Santa Cristina de Vinseiro... O número de pagadores é longo de máis para reproducilo, aínda que mercé a el sabemos das actividades alleas ao servizo pastoral do reitor, quen exercía o préstamo e entregaba as cantidades *en Pesos duros y moneda de Plata*. Os seus investimentos comprendían mesmo enxeños hidráulicos e tabernas: os veciños de Santo André de Souto Xosé Riba e María Picallo hipotecan ao recibo dos cartos a Veiga do Arnado (de 50 ferrados e coa súa presa de auga) con dúas rodas de batán nela e dúas casas. E Carlos Porto, de Vinseiro aínda que residente en Cádiz, pedíulle 4.000 reais sobre dúas casas *que sirben de tabernas, sitas la una en donde llaman ó Ourosa, y otra en el lugar de Carráns*.

Debido a esta complexa xestión, a entidade contemplaba nas súas bases formar un libro con tres partes: unha co inventario dos papeis, censos e bens; a segunda *correspondiente á explicar todos los Pagadores de dichas Rentas, censos, y poseedores de sus vienes, y lo que por ellos pagan*; e a terceira *comprehensiva á los recibos que han de*

pagar cada año. E tamén contemplaba a previsión de futuros litixios: a oitava condición da obra pía

hes de que, como todos dichos Censos son de qualidad redimible, y los dichos vienes que al otorgante cedió, el Francisco Codeso, puede subceder que tocante á estos, dentro de los veinte y nueve años el Francisco Clemente, ó sus herederos, pongan, y se declare haber lugar a la Demanda graciosa de Recobración, que subcediente esto se ha de tener presente, como los dichos vienes tenían sobre si la suerte principal de censo de quatro mill Rs vellón cuios Réditos de ellos se pagaban al Convento de nuestra Señora de la Cerca, orden de N. P. San Agustín de la Ciudad de Santiago, que el otorgante redimió según Copia de escriptura [...] que declarándose haber lugar a dicha Demanda de Recobración, apronte además de la Cantidad principal, y los gastos de dicho Pleito [...] mill Reales.

Francisco Clemente, escribán da Súa Maxestade e veciño de Santo Amedio de Ribadulla, estivo preso no cárcere real da Coruña. Desde alí, en 1765, expresaba que

siendo como es la pretensión de dicho Cura un embrollo [...] benganza de la mala fee que me profesa, por el falso y calumnioso pleito que me movió [...] le obligó su malicia y ciega Pasión, a repetirme deudas que no le debía, pretendiendo cobrar dos veces.

O reitor afirmaba que non lle pagara e Francisco Clemente alegaba ter recibo asinado do sacerdote, malia este negar a súa autenticidade. O documento de pago foi declarado falso e procedeuse ao embargo dos bens en Paradela do escribán, sendo adquiridos en parte polo veciño Francisco Codeso: parte da casa, o pombeiro... por 3.500 reais que pedira prestados ao reitor Bermúdez, que rematou facéndose coas propiedades. Con argucias similares logrou tamén, por exemplo, facerse coa renda que pagaban (malia resistírense desde anos antes) os colonos do lugar da Devesa de San Miguel de Moreira no lugar do Pazo de Santa Mariña de Ribeira a Xoana Besteiro.

Aínda así, cómpre lembrar o pouco que loce o mal adquirido, xa que a casa, o pombeiro e as demais propiedades que foran de Francisco Clemente resultaron vendidas por Real Orde en 1802, co gallo das leis de alleamento de bens raíces de obras pías:

en principios del año de mil ochocientos y dos, se vendieron por S. M. Dn Carlos quarto los bienes raizes, y palomar de la obra pía [...]; los que compraron

Joseph y Francisco Clemente [...] en seis mil seiscientos setenta y quatro reales, y medio¹⁶.

Hai que constatar que os reitores que sucederon no beneficio, nomeados padroeiros pola décima condición da escritura fundacional, involucráronse activamente no seu sostemento, pois continuaron adquirindo bens para manter a obra pía até 1811¹⁷. E mesmo en 1856, xa a piques de se extinguir, *por efecto de ciertas circunstancias en las que corría peligro la escuela de esta fundación, por no haber en ella Maestro titulado, y por otras miras que se tenían acerca de ella tube que regentarla yo mismo*, di o cura, licenciado Francisco García.

Polas contas e recibos conservados dos mestres e das rapazas dotadas, podemos reconstruír a listaxe dos docentes que serviron a escola: Domingos Quinteiro até o seu pasamento en 1800; Xoán Antón Silva entre 1800 e 1806; o reitor Xosé Ventura Pardevila Fernández cobrou por dous meses de traballo no 1806; Xoán Antón Silva entre 1807 e 1812; Dionisio Codeso entre 1812 e 1815; André Ramos Brocos, de San Miguel de Sarandón, entre 1815 e 1822; Xoán Silva, de Paradela, entre 1822 e 1842; o presbítero de Santa Mariña de Ribeira Manuel Gómez, en 1842; Xoán Silva en 1843; Melitón Vila, de Paradela, entre 1843 e 1846; Xoán Silva no 1849; Bernardo Eio en 1852; o propio reitor Francisco García, circunstancialmente, en 1856; Xaquín Nodar de 1857 até 1859; Xosé López Canicova no 1859; e, de novo, Xaquín Nodar no período 1859-1860.

Nestas últimas datas presentouse un conflito competencial derivado da presenza na zona doutra escola de primeiras letras, de titularidade municipal: no 1858 o concello pretendeu asumir en solitario o ensino no rural e pechar a fundación, tratando de intruso o mestre e poñendo en solfa a conveniencia da existencia de dúas escolas na parroquia. Encomiable hai que dicir que foi a defensa que fixo o párroco Francisco González García ante as autoridades civís:

sólo esta escuela puede llamarse con propiedad escuela de Paradela, porque fundada exclusivamente para esta parroquia y su anexa, llena perfectamente

16 A. H. D. S. Fondo parroquial de Santa María de Paradela e San Martiño de Barbude. Unidade de instalación P002648.

17 Por exemplo o cura ecónomo en vacante don Francisco Montenegro adquiriu en decembro de 1788 48 reais de censo anual pola cantidade principal de 1600 reais aos veciños de San Martiño de Riobó Diego Barcala e María Carbón.

el objeto de su creación, viéndose concurrida de multitud de niños y niñas de ambas parroquias; lo que no sucede a la otra que fue acordada y establecida por el ayuntamiento de [18]56 agregando a estas parroquias las de Moreira y San-tele; pues por la distancia y otras causas los padres no quisieron enviar a sus hijos a la nueva escuela [...] reducida a la más completa miseria de alumnos, con escándalos del pueblo que la ve subsistir sin objeto y sin necesidad.

Aínda que en 1860 deixou de funcionar a escola debido á mencionada incautación de bens polo Estado, en 1925 continuaban a recibirse na parroquia de Paradela oficios da Xunta Provincial de Beneficencia de Pontevedra e da alcaldía da Estrada tendentes a indagar sobre as rendas e propiedades que a ela estiveran afectas.

Conclusiones

Cando falamos de montes de piedade nas parroquias rurais galegas, referímonos a establecementos de crédito frumentario: a institucións que puideron contribuír a solventar puntuais situacións de necesidade de cereais nun contexto agrario sometido ás vicisitudes climáticas e ás colleitas adversas, suplindo actuacións institucionais e inxustizas estruturais propias do sistema. Están, pois, lonxe da definición dos montes de piedade orixinais da Italia do século XV, instituídos para combateren a usura ofertando préstamos a xuros baixos.

Malia non ser abondosos nas parroquias galegas, son un exemplo peculiar das numerosas fundacións xurdidas no ámbito rural a partir da vontade de persoas máis ou menos acaudaladas que desexaban perpetuar a súa memoria non unicamente coa fundación de misas ou capellanías colativas, senón establecendo unha obra de piedade que beneficiase aos veciños.

Sen dúbida son un exemplo de solidariedade veciñal xurdida de iniciativas privadas, non exenta de problemáticas diversas: malia a aspiración de faceren delas algo perpetuo, os fundadores non podían ter a suficiente previsión como para adiviñar que estarían suxeitos á desidia na súa administración ou ás mudanzas na política que acompañaron á creación dos estados burgueses do século XIX.

No caso das escolas rurais (tamén coñecidas como *escolas de ferrado*), é máis abondosa a bibliografía que as aborda desde diferentes perspectivas; incluída a de xénero. A escola de Barbude e Paradela,

coa súa dotación de rapazas, é –en certa maneira– un exemplo inclusivo no que nenos e nenas podían ter acceso aos rudimentos básicos do ensino e á inserción social; mais nun contexto non exento de asimilación, homoxeneización e mesmo aculturación do que o Estado e a Igrexa foron (e son) moi conscientes, os nenos e nenas asimilaban un conxunto de condutas que lles permitían adaptarse á comunidade á que pertencían, mais sen primar o espírito crítico. No Antigo Réxime a alfabetización e a escolarización presentaban un carácter selectivo e discriminatorio, posicionando as mulleres nun segundo plano; unido, ademais, a unha feble e desigual rede de ensino, á incapacidade de moitos dos mestres, aos prexuízos do ensino feminino... e, máis que nada, á contribución das nenas no mundo laboral de forma prematura¹⁸. Así, a educación circunscribíase no mellor dos casos ás destrezas elementais da lectura, escritura e aritmética básicas conxugadas cas inseparables nocións relixiosas.

Contaba o ensino feminino en Galicia con precedentes dos que o paradigma podería ser o colexio de Nosa Señora dos Remedios ou comunmente coñecido como colexio de Orfas de Santiago, fundado no 1600 polo arcebispo Xoán de Sanclemente; exemplo doutros establecementos coma o de orfas de Betanzos de dona Úrsula Meléndez poucos anos despois. Mais teñamos presente que falamos dunha sociedade que considera a educación unicamente como un instrumento de inserción social: nas propias bases do colexio composte-lán aséntase que a institución era para que nela se recollesen orfas pobres de boa vida e costumes para que alí lles ensinasen a doutrina cristiá e outros labores de casa *para que después de enseñadas pudiesen servir en casas honradas*.

Bibliografía e fontes documentais

- BARREIRO MALLÓN, Baudilio, REY CASTELAO, Ofelia. *Pobres, peregrinos y enfermos: la red asistencial gallega en el Antiguo Régimen*. Santiago de Compostela: Consorcio de Santiago, 1999.
- CASTRO, X. (2008). *Historia da infancia na Galicia contemporánea*. En Minius, 16.

18 Sisto Barcia, A. «La educación femenina en Galicia a finales del Antiguo Régimen». En *Innovación Educativa* nº 26, 2016. Esta autora cita tasas de escolarización do 16-17% no século XVIII para a provincia de Pontevedra (fronte ao 4-5% das de Lugo e Ourense).

- CORNIDE SAAVEDRA, José. *Informe sobre todos la pesca de sardina en las costas de Galicia [...]*. Madrid: D. Joachin Ibarra, 1774. <http://biblioteca.galiciiana.gal/es/consulta/registro.do?id=3098>.
- GONZÁLEZ LOPO, Domingo. «Un aspecto de la mentalidad religiosa gallega de los siglos XVII y XVIII: La fundación de Obras Pías». En *Homenaje de la Facultad de Geografía e Historia a los Profesores D. Manuel Lucas Álvarez y D. Ángel Rodríguez González* (tomo I). Santiago: Servizo de Publicacións da Universidade, 1987.
- GONZÁLEZ LOPO, Domingo. *Los comportamientos religiosos en la Galicia del Barroco*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 2002.
- HOYO, J. del. *Memorias del Arzobispado de Santiago*. Santiago de Compostela: Porro Editores, 1971. (Edición preparada por Ángel Rodríguez González e Benito Varela Jácome).
- IGLESIAS ORTEGA, Arturo. *La Catedral de Santiago de Compostela y sus capitulares: funcionamiento y sociología de un cabildo en el siglo XVI*. Coruña: Deputación da Coruña, 2012.
- MARTÍNEZ ALCUBILLA, Marcelo. *Diccionario de la Administración Española: Compilación de la Novísima Legislación de España Peninsular y Ultramarina en todos los ramos de la Administración Pública: Comprende la definición de todas las voces de la legislación administrativa; un extenso y razonado repertorio de las disposiciones del Derecho Civil; el texto de los Códigos, Leyes, Reales Decretos, Reglamentos e Instrucciones vigentes sobre cada materia hasta 1891; los puntos resueltos por la Jurisprudencia del Consejo de Estado, del Tribunal Supremo y del Contencioso-Administrativo; doctrinas, dictámenes, informes y otros datos sobre los más importantes ramos de la Administración, etc, etc., y un esmerado índice cronológico general de toda la obra*. Madrid: Administración, 1892. (5ª ed.).
- MUÑOZ SERRULLA, María Teresa. «Montes de piedad eclesiásticos y particulares (s. XVIII-XIX): usos monetarios». En *Hispania Sacra LXI* (2009).
- SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P. *La Galicia del Antiguo Régimen. Economía y Sociedad*. En F. Rodríguez Iglesias (Ed.), 1991.
- SANDOVAL VERA, Francisco. «Alfabetización, familia y patrimonio en la Galicia a fines del Antiguo Régimen». En *Obradoiro de Historia Moderna* nº 9 (2000).
- SIXTO BARCIA, Ana María. «Maestros y escuelas en la Galicia rural a finales del Antiguo Régimen. Un método, diferentes perspectivas». En Ofelia Rey Castelao y Fernando Suárez Golán (Eds.), *Los vestidos de Clío. Métodos y tendencias recientes de la historiografía modernista española (1973-2013)*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 2015.
- SIXTO BARCIA, Ana María. «La educación femenina en Galicia a finales del Antiguo Régimen». En *Innovación Educativa* nº 26 (2016).
- SUÁREZ GOLÁN, Fernando. «Niveles de enseñanza y estudiantes en la Galicia central del Antiguo al nuevo Régimen». En *Obradoiro de Historia Moderna* nº 16 (2007).